

УДК 327:911.3]:323.1(=163.41)

Оригинални
научни рад

Српска политичка мисао
број 2/2012.
год. 19. vol. 36.
стр. 11-40.

Миломир П. Стенић

Институт за политичке студије, Београд

О СРПСКОМ ГЕОПОЛИТИЧКОМ ИДЕНТИТЕТУ*

Сажетак

Рад је посвећен анализи једног значајног елемента српског националног идентитета – геополитичком идентитету. Полазећи од суштинске повезаности народа и простора који настањује, разматрања је српска (само)спознаја у контексту примарне симболичке дуалности Копна и Мора. Сходно томе, исконски српски сакрално-географски идентитет јесте интегралан, али је он временом постао доминантно копнени услед прогона и присилног расрбљавања у приморју. Из тога је проистекао савремени српски телурократски геополитички идентитет. Али, у контексту супарништва континенталних (евроазијских) и поморских (атлантских) сила, српске земље налазе се унутар зоне њиховог надметања за глобални примат. Та чињеница пресудно утиче на дефинисање савременог српског геополитичког идентитета. Циљ рада је да проучи не само његове особине и структурна својства, него и настојања евроатлантског пола (над)моћи да га конвертује и прилагоди свом таласократском геополитичком коду. Деструктивне последице тога процеса предмет су закључних разматрања у овом раду.

Кључне речи: сакрална географија, геополитички идентитет, телуократија, таласократија, српске земље, Балкан.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

СПОЗНАЈА ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДИМЕНЗИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Феномен националног идентитета, од његовог формирања и историјске променљивости, до савремених схватања¹⁾ – јесте она вечна и неисцрпна тема која је у центру пажње не само на историјски „недовршеном“ и етно-политички „привременом“ Балкану, већ својом вишезначношћу заокупља и развијени, привидно глобализовани део света, декларативно склон постмодерним схватањима нације, животног простора, државе, економије, културе, будућности... И док су се неке нације давно конституисале, просторно консолидовале, државно организовале, империјално/колонијално шириле и успоставиле сопствени геополитички идентитет као *идентификацију геополитичке самоистовестности и континуитета у времену и простору*, на чему су заснивале како свој динамичан унутрашњи развој, тако и доминантне светске позиције, за друге нације геополитички идентитет остао је на нивоу непознанице, приметна или табу-тема. Објективне разлоге за такву „геополитичку инфантлност“ требало би, на једној страни, тражити у историјском наслеђу, тј. у дуготрајним окупацијама, ратним страдањима, дисконтинуитетима државе, демографским губицима, принудним миграцијама, сиромаштву, учесталом десетковању националних елита, репресијом изнуђеном етно-културном конвертитству... На другој страни, то је била последица догматског, ниподаштавајућег

- 1) Истражујући савремена схватања националног идентитета у Србији, Ј. Милошевић - Ђорђевић закључила је да се тренд не мења и да су најприсутнија *примордијалистичка* схватања, тј. схватања да национални идентитет првенствено одрђују језик, порекло, лоза, религија, митови, архетипови, заједничка судбина и историја. Тек иза ових органских, рођењем добијених и непроменљивих својстава, налази се група стечених, флуидних и зависно од околности променљивих особина (политички интереси, државна припадност, културни образац). То су *инструменталистичка* схватања националног идентитета. (Детаљније видети у: Јасна Милошевић – Ђорђевић, „Схватања националног идентитета у Србији“, *Национални интерес*, год. I, vol. 1, бр. 1/2005, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 173, 181) Комбиновањем примордијализма и инструментализма добија се *конструктивистички* приступ, док су примордијализму супротстављени *ситуационистички* и *функционалистички* приступ. (Видети у: Миша Стојадиновић, *Поштрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 58) Примордијалистичком схватању одговарају *објективне*, а инструменталистичком *субјективне* спознаје националног идентитета. Аналогно, овај дуализам може да се даље пројектује, тако да, према А. Смит (Anthony D. Smith), у прву групу спадају *не-западна* схватања нације као колективитета заснованог на етничком принципу (етнички простор, земља/е), што потиче из времена и идеје немачког романтизма, док другој групи припадају *западна* схватања да се нација поистовећује са грађанским принципом (државна територија), што је резултат Француске револуције. (Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека 20. век, Београд, 2010, стр. 11-36)

и идеолошким предрасудама оптерећеног схватања геополитике као ненаучне доктрине окаљане нацистичким грехом, за чију рехабилитацију је требало чекати пад Берлинског зида и „дозволу“ из научних и политичких средишта великих сила. И прва и друга група разлога утицала је на низак ниво српске спознаје геополитичке димензије сопственог националног идентитета. Стога се српски национални идентитет суочава са питањима како *идентификације геополитичке самосвојности у времену и простору*, тако и *идентификације геополитичког континуитета у времену и простору*. Геополитичке последице систематског угрожавања српског националног идентитета су временски континуиране (од османлијског продора у 14. веку до данас) и просторно свеобухватне (односе се на српске земље у целини).

Самоспознаја геополитичког идентитета проистиче из тражења и давања, али и преиспитивања ранијих одговора на суштинска питања националне прошлости, садашњости и будућности:

- Питања прошлости:

- „*Одакле смо?*“ Иако на ово питање постоји одговор официјелне домаће и стране археологије и историографије, а односи се на досељавање из пространих источноевропских равница /тзв. миграциона теорија/, томе се супротстављају не само варијанте о досељавању из других географских области, већ и ставови о балканско-панонском пореклу /тзв. аутохтонистичка теорија/;

- „*Ко смо били?*“ Старо словенско порекло подразумевало би припадност равничарском и доминантно флувијално-мочварном и степском простору исконске постојбине; балканско-панонска аутохтоност, пак, подразумевала би не само брдско-планинску, равничарско-долинску и степско-шумску средину, већ и етничко прожимање са суседима, те специфичан пра-геополитички идентитет формиран у ареалу старих цивилизација Прве Европе;

- Питања садашњости:

- „*Где смо?*“ После огромних ратних демографских губитака, те принудног етно-верског конвертитства, миграција, територијалних дробљења и сажимања током 20. века, не постоји јасно српско идентификовање контура и граница националног простора, тј. у српском националном корпусу доминира аморфна перцепција сопственог размештаја на Балканском полуострву и у Панонској низији; следствено, без тога је тешко схватити каква је

позиција српског простора у процесима остваривања глобалних геополитичких концепција и њихових пројекција на југоистоку Европе;

- „*Ко смо?*“ Победничка страна у Хладном рату стереотипно је у раздобљу постбиполарне „геополитичке транзиције“ на традиционално нестабилном „балканском бурету барута“ учитала српски геополитички идентитет као некомпатибилан сопственом, трансатлантистичком, таласократском коду; егзистенцијална угроженост проузроковала је већином рефлексне покушаје српског прилагођавања и балансирања, који су некада били на граници самопонижења и самопоништења, али без суштинских позитивних егзистенцијалних ефеката;
- Питања будућности:
 - „*Где ћемо да будемо?*“ Интензивно расрбљавање и масовно миграционо померање српског становништва указује на тренд територијалног сажимања и транслирања српског етничког простора од запада према истоку и од југа према северу; опција успоравања, заустављања и просторног обртања овог процеса јесте могућа, али у условима садашње и будуће демографске трансгресије исламске популације – мало је вероватна; сходно томе, реалнија је све већа српска концентрација у Панонском басену и његовом јужном, ширем брдско-долинском ободу, што ће имати и специфичне импликације на геополитичке перспективе, оријентацију и идентитет;
 - „*Шта ћемо да будемо?*“ На српски геополитички идентитет у будућности утицаће резултанта, на једној страни, јасно артикулисаних националних интереса и расположивих чинилаца „тврде“ и „меке“ моћи (према Џ. Нају) за њихово реализовање и, на другој страни, циљева заинтересованих „геостратешких играча“ и „геополитичких стожера“ да у сопствену перцепцију светске „велике (евроазијске) шаховске табле“ (према З. Бжежинском) укlope балканско „поље“ и интересе локалних чинилаца; од (не)слагања та два „снопа вектора“ зависиће очување, делимичне или корените промене српског геополитичког идентитета, које у будућности могу да подразумевају и потпуно губљење у неком трансатлантском, евроазијском, централноевропском, неовизантијском, медитеранском, свеправославном, пансловенском, ори-

јенталном, неоосманском или другом идентитету чија ће доминантна својства бити – геополитичка.

САКРАЛНО-ГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ СРПСКОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

Иако геополитички идентитет једне етно-просторне и/или државно-територијалне целине махом формирају историјски, антрополошки, демографски, религијски, национални, културно-цивилизацијски, идеолошки, политички, економски и други друштвени чиниоци, њихова основа укорењена је у физичко-географским својствима простора где су они настајали и обликовали се. Зnamenити руски мислилац и један од родоначелника руске геополитике П. Н. Савицки (Петр Николаевич Савицкий) појмовно је то одредио као *место-развој* (месторазвитие) – јединствену целину социјално-политичке средине и територије коју она заузима²⁾. Улогу просторног размештаја геолошке и педолошке основе, сировина, рељефа, климе, хидрографије, биљног и животињског света не би требало схватити као апсолутно *одређујућу* (/физичко/географски детерминизам), али ни свести је на релативну безначајност *подлоге* (природног амбијента, арене) на којој се друштвени процеси историјски остварују (/физичко/географски индетерминизам или нихилизам). Објективан геополитички смисао физичко-географских чинилаца требало би тражити у координатама *могућности* (шанси) са различитиом видом и степеном искористивости (/физичко/географски посибилизам).

Управо из посибилистичког дискурса проистиче сакралност физичко-географских датости. То подразумева суштински отклон од техницистичког приступа конкретном простору као обезбљеној, обездуховљеној физичкој подлози, те његово поимање као митолошке категорије филигрански уметнуте у овоземаљски материјални свет. Дакле, сакралност овде нема црквено-архитектонски (често и профани, на пример туристички) смисао, већ духовно и колективно етно-психолошко схватање географског простора – као целине, као индивидуалисане области (различите пространости) и

2) Према П. Н. Савицком, историјска функција простора проистиче из специфичности географског положаја (*места*) и његовог пресудног утицаја на друштвене процесе (*развој*). Идеја *место-развоја* укључена је у руску телурукратску геополитичку концепцију *Евроазијства* као „златна нит“ теоријског интегрисања биологијизма (Рацел, Кјелен...) и посибилизма (де ла Блаш). Видети: Петр Николаевич Савицкий, „Географический обзор России-Евразии“, у зборнику: *Россия – особый географический мир*, Прага, 1927, стр. 219-232. Наведено према: Петр Николаевич Савицкий, *Континент Евразия*, Аграф, Москва, 1997.

као појединачног географског објекта (река, планина, залив, острво...). Стога сакрално-географска основа има веома важну улогу у стварању и очувању националног геополитичког идентитета.

Савремени српски геополитички идентитет проистиче из вишедимензионалне сакрално-географске дуалности:

- *Копно - Море* – Због специфичне морфографије, морфометрије и орографије Балканског полуострва, непосредни маритимни утицаји ограничени су само на релативно уску приобалну зону.³⁾ Будући да српске земље заузимају махом hinterland Полуострва, у српској сакрално-географској (само)идентификацији доминира копнена црта. (По)морска компонента је атрофирала услед вишевековног систематског расрбљавања и етно-просторног потискивања из јадранског приобаља, што је саставни део свеобухватнијег стереотипизованог геополитичког начела „Срби на Јадрану = Руси на Јадрану“⁴⁾. Тај ефекат делиторализације свео је на минимум оријентацију ка мору чак и православних Срба из непосредног далматинског и херцеговачког залеђа. Штавише, због сталне „претње латињења“ (унијаћење, покатоличавање, кроатизација), код њих се развио и уочљив „страх од мора“. Са сличним претњама, у виду антисрпске монтењегринизације, суочавају се и данас Срби са Црногорског приморја (Грбљани, Паштровићи и нарочито Бокељи), мада је после полувековне црногоризације, међу њима после 1990-их година уочљив осцилујуће реверзибилан процес ресрбизације.
- *Земља - Вода* – У оквиру српског копненог идентитета развила се специфична субдуалност: (само)идентификација са „копненом земљом“ и „копненом водом“. Сакрално-географска припаданост „копненим земљама“ подразумева припадност целинама које могу да се класификују на различите начине – по величини, на макрорегионалне (Крајишници, Херцеговци, Шумадинци...), мезорегионалне (Сремци, Личани, Кордунаши...)

3) Међу географима нису престале полемике да ли читав простор јужно од Саве и Дунава има својство полуострва или се оно може свести на област јужно од линије Бургас - Медовски залив, па чак и само на део јужно од линије Солун - Валона. Детаљније видети у: Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 156-162.

4) Миломир Степић, „Променљивост одредница геополитичког положаја српских земаља“, у зборнику: *Геополитичка стварност Срба* (уредник: Вељко Б. Кадијевић), Институт за геополитичке студије, Београд, 1997, стр. 256.

и микрорегионалне (Дробњаци, Гламочани, Поцерци, Рађевци...); према природним својствима области, где доминантну улогу има рељеф, на висејске и низијске (Динарци или тзв. Монтањари и Панонци или тзв. Пречани)⁵⁾, сходно принципима на основу којих су њихове целине издвојене и омеђене, на физичко-географске (Пештерци, Жупљани...), историјске (Дубровчани, Рашани...), функцијско-гравитацијске (Београђани, Бањалучани...), административно-политичке (Војвођани, Црногорци, Македонци...). Поистовећење са „копненим водама“ углавном се односи на реке и речне долине (Пивљани, Буњевци, Посавци, Шајкаши, Тимочани, Топличани, Подрињци, Моравци, Тамнавци...), те веће језерске басене (Охриђани, Плављани, Плитвичани...)⁶⁾ Али, као код „приморских Срба“, тако и код „долинских Срба“, не само због угрожености од поплава, већ најпре због историјски континуиране претње од завојевача који су бескомпромисно и сурово контролисали саобраћајне и војно-стратегијске коридоре дуж великих панонско-балканских река – развила се егзистенцијално важна колективна опрезност, која се манифестовала у живљењу на безбедној удаљености од „копнених вода“. Та српска аквафобичност уочљива је и у савременом односу: реке, језера и подземне воде недовољно се користе у економске сврхе, градови и села нису у правом смислу „сишли до река“, домаћински се газдује водним ресурсима (не регулишу се, загађују се, препуштају се за експлоатацију странцима...).

- *Планина - Подгорина* – Постоје физичко-географски репери простора који су толико упечатљиви и значајни да се према њима развио српски колективни етно-психолошки и историјско-културни однос који је надрастао сакрално-географске размере и преточио се у темељ ге-

5) Из овога су проистекли кључни стереотипи о колективним етно-психолошким и карактеролошким својствима: „Горштаци“, „Монтањари“, „Динарци“ су виолентни (плаховити), импулсивни, непокорни, а „Равничари“, „Пречани“, „Панонци“ су благи, одмерени, систематични, трпеливи...

6) Из „копнено-земаљског“ и „копнено-воденог“ идентитета проистекли су бројни називи великих српских родова и породична презимена: Крајишник, Ерцеговац, Ердешан(овић), Дробњак(овић), Гламочанин, Пештерац, Козарац, Жупљанин, Бирчанин, Пивљанин, Топличанин, Прекодравац, Дринчић, Моравчевић, Сремчевић, Бањалучкић... О географском пореклу презимена детаљније видети у: Загорка Вавић – Грос, *Презимена су чувари нашег језика*, Прометеј, Нови Сад; Библиотека „Влада Аксентијевић“, Обреновац, 2011, стр. 204-205

ополитичког идентитета. Најчешће су то планине које се издвајају из околног пејзажа својом висином, дужином и ширином, истакнутом позицијом, правцем пружања, дисецираношћу рељефа, шумовитошћу, богатством воде, те улогом прибежишта и заштитника приликом напада непријатеља.⁷⁾ Динара је због изразите морфолошке доминантности и климатске баријерности дала обележје читавом планинском систему који је по њој добио име (иако није највиша и најпространија планина). Штавише, из позиције између доминантно српске северозападне Далмације и Босанске Крајине, историјске границе између Отоманске империје и Млетачке републике, те природне суровости која је деловала одбојно на стране завојеваче, а заштитнички према аутохтоном српском становништву – развио се и специфичан колективни етно-психолошки склоп народа у знатно пространијој планинској области, кога је Јован Цвијић назвао Динарски психички тип.⁸⁾ Сакрално-географска самоидентификација развила се и према другим појединачним планинама (према Грмечу, Романији, Козари, Златибору, Зеленгори, Равној гори, Фрушкој гори, Шар-планини, Руднику, Ртњу, Авали, Ловћену, Дурмитору, Кајмакчалану...) или читавим планинским зонама (Старовлашко-рашкој висији, Славонским планинама, Кордуну...). Показатељ суштинске улоге тих планина-симбола у дефинисању националног духа јесте чињеница да су оне стална тема народне и онарођене епске и лирске поезије, прозе, умотворина, усменог предања и обичаја, нарочито ако су за

7) „Планинске земље не само да нису исходишта експанзије, него обрнуто, у њима се окупљају жртве геополитичке експанзије других телурукратских сила. Ни једна империја нема за центар планинске области. ... Са друге стране, идеја очувања остатка древних раса и цивилизација у планинама одражава се у томе да се управо у њима налазе сакрални центри традиције. Чак се може рећи да се у телурукратији планине доводе у везу са духовном влашћу. Логички спој обе концепције – планине као представе свештеничког и равнице као представе царског – постала је симболика брда, тј. мале или средње узвишице. Брдо је симбол царске власти која се уздиже изнад световног нивоа степе, али не прелази границе великодржавних интереса (као што је случај са планинама). Брдо је место боравка краља, херцега, императора, али не и жреца.“ Видети у: Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 404-405.

8) Динарски тип је један од четири психичка типа Јужних Словена у класификацији Ј. Цвијића (остала три типа су Централни, Источнобалкански и Панонски). Он се простире од области словеначког Карста на западу до Старе планине на истоку и од Саве и Дунава на северу до Јадранског басена на југозападу, те Метохијске, Косовске и Нишке котлине на југу. Унутар Динарског психичког типа Ј. Цвијић је издвојио пет варијетета – Шумади(ј)ски, Ерски, Босански, Мухамедански и Јадрански. Опширније видети у: Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, друго издање, Сабрана дела, књига 2, САНУ; Завод за уџбенике и наставна средства; НИРО Књижевне новине; Београд, 1991, стр. 337-356.

њих везана драматична догађања из националне историје. На микрорегионалном плану изражена је филигранска дуалност између становништва које живи у вишим брдско-планинским зонама и оног настањеног у њиховим подножјима (Грмеч-Подгрмеч, Козара-Поткозарје, Ваљевске планине-Подгорина, Вележ-Подвележ, Шарпланина-Призренски Подгор...), па чак између „горњана и доњана“⁹⁾ у атару једног села. Сакрално-географска везаност за појединачне природне објекте – брда, висове, коте, водотоке – може да надрасте локални ниво и да постане општепозната на националном нивоу (савремени главни град Црне Горе добио је име по микро-положају „под Горицом“, Скадар је „на Бојани“, Александровац је „Жупски“, Требиње се не само зове по Требишњици, већ је и „под Леотаром“, Вишеград је неодвојив од Дрине и „ћуприје“ која спаја њене обале...).

- *Исток - Запад* – У сакрално-географској симболици посебно место имају Стране Света. Њихов космички симболизам пројектује се не само на многа незнабожачка веровања, те на потоње политеистичке и монотеистичке религије, већ и на суштину профаних односа међу људима, народима, државама, цивилизацијама, империјама... Упркос привидној десакрализацији коју је наметнула техницистичка модерност савременог света, унутар крстоликог озрачја оса Исток - Запад и Север - Југ и даље се налази планетарна Укупност, па и њена чесица под називом Срби и српске земље. Традиционално, Исток се поима као место где се рађа, излази, појављује („истиче“) Сунце, Светлост, Живот, као „земља Духа“, место где „станује/у Бог/ови“, земља Раја, Изобиља, Савршенства, Хармоније... Супротно Истоку, Запад је место заласка („западања“) Сунца, гашења Светлости, преласка из Живота у Смрт, из лепота Раја у царство Таме, из Врлине у Грех, из духовне пуноће Успона у материјалистичко ништавило Пропасти. „Значи, сакрална географија изричито утврђује закон 'квалитета простора', у коме Исток представља симболичан *онтолошки плус*, а Запад –

9) О томе суптилно и интуитивно-геополитички промишља српски књижевник Милован Данојлић, пишући о брдском и долинском делу свог родног села Ивановци недалеко од Белановице, у крају Качер (западношумадијски део Србије). Видети у: Милован Данојлић, „Горњани и доњани“, *Политика*, Београд, 10. јун 2000.

онтолошки минус.“¹⁰⁾ Сходно томе, српска припадност Истоку може се сматрати привилегованом укљученошћу у „свет позитивног“, али је близина имагинарне границе и изазова Запада историјски континуирано провоцирала кокетирање са „светом негативног“. Да ли је Свети Сава, препознавши то срљање у дуалност и пројектујући га на средњовековну српску стварност, у ствари, критички упозорио на погубност индуковане позиције *запада Истока и истока Запада*?

- *Север - Југ* – „Меридијански правац“ сакралне супротности априори асоцира на физичко-географски детерминисану дуалност: хладноћа - топлота, влажност - сушност, шума - степа. У савременом, материјалистичком, десакрализованом дискурсу, намеће се геоекономски дихотомни стереотип: Север – то је организованост, марљивост, штедљивост, прагматичност, благостање, а Југ – то је анархичност, лењост, расипништво, ирационалност, немаштина. У сакралној географији, Север се поистовећује са светлошћу, духовношћу, интегрисаношћу, вечношћу, а Југ са тамом, материјалношћу, фрагментраношћу, ороченошћу. Древни слојеви цивилизацијског наслеђа фаворизују Север у односу на Југ и важнијом сматрају осу Север - Југ него осу Исток - Запад. Тек у релативно млађим историјским фазама симболичка дихотомија „вертикале“ Север - Југ инклинирала је у антагонизам „хоризонтале“ Исток - Запад. У ствари, „пар Север - Југ (тј. Дух - Материја, Вечност - Време) пројектује се на пар Исток - Запад (тј. Традиција - Профанизам, Излазак - Залазак). Исток је хоризонтална пројекција Севера на доле. Запад је хоризонтална пројекција Југа на горе.“¹¹⁾ Срби и српске земље налазе се на географској средокраћи између Северног пола и Екватора, тј. између планетарног Севера и планетарног Југа. Средишња паралела Северне полулопте (45⁰ с.г.ш.) готово додирује Београд, главни српски град. У односу на флувијално-медитеранске цивилизације Старог века, које су припадале ј(Ј)угу, данашњи српски простор припадао је с(С)еверу. Када су се оне у потоњим историјским циклусима „хоризонтално пројектовале“ у Запад (централна и западна, тј. католичко-протестантска Европа и Америка),

10) А. Дугин, *Основи геополитике*, стр. 407.

11) *Исто*, стр. 411.

са њихове „стајне тачке“ српске земље јесу се нашле на јужној страни света, али су, у складу са „хоризонталним пројектовањем“ Севера у Исток – постале Исток (тако су и третиране од стране модерног Запада). Стога светосавско поимање српског чиниоца као *запад Истока, а исток Запада* („дуж паралеле“), може да се допуни аналогним дуализмом *севера Југа и југа Севера* („дуж меридијана“).

Српски геополитички идентитет требало би да се темељи на исконској, домицилној, аутентичној припадности сакрално-географски комплексној приморско-планинско-низијској природној средини, тј. логично је да проистиче из самоидентификације са целином јадранско-динарско-панонског простора. Дакле, обележја тог идентитета проистичу из припадности Балкану, чије се „главне географске особине ... деле у три групе: евроазијске особине, особине спајања и прожимања и особине изоловања и одвајања“¹²⁾. Ако се томе додају специфичности историјског конституисања на Балкану као „веригама света, земљи граничара, у процепу света“¹³⁾, могло би да се закључи како српски геополитички идентитет није једнозначно одређен. Та индукована диверзификованост може да произведе деструктивну српску самосознају као „нечег посебног“, „нечег између“, „нечег трећег“, „ни-ни“, тј. „и-и“: н/и Копно - н/и Море, н/и Планина - н/и Равница, н/и Исток (Север) - н/и Запад (Југ), н/и Центар - н/и Периферија (можда Limes, Крајина?), н/и Вестернизам - н/и Истернизам (Оријентализам), н/и Еврофилство - н/и Русофилство, н/и Паралела - н/и Меридијан... Кроз ту дилему и дуализам у црно-белој постмодерној будућности могуће је да неопредељени народи и државе истински „пропадно“ у дубине историјског заборавља. Да ли би спасавање (и спасење) требало тражити у примереној и колективно свесној корекцији идентитета, уважавајући не само повратак древним сакрално-географским постулатима, већ и ослобађајући се од амалгама „негативне историје“, тј. да ли је егзистенцијално-неизбежна геополитичка одлука: „или-или“?

12) Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, стр. 21.

13) Бранислав Матић, „Живети на веригама света“, у зборнику: *Тајна Балкана* (приредио: Бранислав Матић), Студентски културни центар, Београд, 1994, стр. 7, 13.

СРПСКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ У КОНТЕКСТУ ГЛОБАЛНЕ ДИХОТОМИЈЕ

„Дуализам Копна и Мора – то је основни закон геополитике“ – сублимирао је А. Дугин (Александр Гелъевич Дугин) кључне импулсе историје и основна теоријско-концепцијска полазишта класика геополитичке мисли.¹⁴⁾ „Игнорисање геополитичких закона је смртно опасно“, а кључни постулат геополитике је „закон ’двојности цивилизација’, објективне сучељености између Копна и Мора, евроазијства и атлантизма, трговачког уређења и нетрговачког уређења. Истока и Запада“.¹⁵⁾ Још је Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) у првој половини 19. века поставио историјске процесе у контекст „принципа мора“, „принципа планина“ и „принципа равница“ као „историјских принципа“, а потом је К. Шмит (Carl Schmitt) средином 20. века увео појмове *Номос Копна* и *Номос Мора*. Они представљају симболички пресликана опозитна старозаветна чудовишта *Бехемота* (отелотворење свих сувоземних бића) и *Левиатана* (отелотворење свих морских бића). Копно се поистовећује са статичношћу, чврстином, стабилношћу, седелаштвом, саборношћу, уређеношћу и земаљском пространошћу, док Море симболизује покретљивост, прилагодљивост, номадизам, мекоћу, индивидуализам. Из тог темељног „правила“ изведени су појмови који суштински означавају фундаментални цивилизацијски и геополитички дуализам: *телурократија* („моћ посредством копна“) и *таласократија* („моћ посредством мора“).¹⁶⁾

Телурократске државе, империјалне силе и велике цивилизације подразумевају територијално пространство, континуитет и компактност, те постојање *престонице* (са централном територијом) и *периферије* (провинције) на истом, обједињеном копну. Супротно њима, таласократске цивилизације и државе, нарочито у својим империјалним варијантама (или фазама историјског развоја), нису копнено целовите, већ расцепкане. Море раздваја њихове копнене фрагменте, али је истовремено и интеграциони флуид међу њима. Уместо престонице и периферије, које постоје у телурократијама, таласократије имају *метрополу* и *прекоморске поседе* (колоније). Телурократије симболизују средства за запоседање,

14) Александр Гелъевич Дугин, *Геополитика*, Гаудеамус; Академический Проект, Москва, 2011, стр. 49.

15) Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 143.

16) Кованица *телурократија* потиче од латинске речи „tellus“ (тло, земља, копно) и грчке „кратос“ (власт, моћ, управљање), а *таласократија* од грчких речи „θαλασσα“ („море“) и „кратос“.

експлоатацију и контролу копна: у економском смислу – земљорадња и сточарство, са становишта саобраћаја – раније каравани и запреге, а потом железница, те у војном погледу – пешадија, коњица и артиљерија. Таласократије одликују инструменти за савладавање и управљање морским просторима као медијумом који посредује у освајању колонија, приобалних појасева, острва и кључних контролних тачака: са економског аспекта – трговина и бродоградња, са саобраћајног – помоски саобраћај, а са војног – ратна морнарица, те морнаричка пешадија и авијација.

У појмовно-категоријалном апарату класичне геополитике успостављена је јасна подела на копнену моћ и копнене светске силе (land power), на једној страни, и поморску моћ и поморске светске силе (sea power), на другој страни. Сходно томе, иако се глобална геополитичка супремација у савременом добу заснива на концепту интегралне моћи, и данас се геополитичке концепције деле на две велике групе – копнене (телурократске), чији је теоријски „отац“ британски географ Х. Џ. Мекиндер (Halford John Mackinder), и поморске (таласократске), чији је родоначелник амерички адмирал А. Т. Мехен (Alfred Thayer Mahan)¹⁷. Дакле, светски историјско-политички процес стално одржава енергија управо те, неизбежне, географски засноване дуалности. Прожимањем става великог француског војсковође Наполеона да је „политика државе у њеној географији“ и мудрог запажања немачког ујединитеља, „гвозденог канцелара“ Бизмарка да је „географија једини постојани чинилац историје“¹⁸, добија се општи хроно-тополошки оквир за глобалну геополитичку деобу – на „рој“ народа и земаља копнене (само)спознаје и супарнички „рој“ народа и земаља поморске (само)спознаје. На основу геополитичког идентитета водећих светских сила стварају се војни савези, политичко-економске интеграције, интересне сфере и регионалне групације. У њих се вољно-невољно укључују појединачне слабије државе, настојећи да остваре симбиозу интереса непосредно са државама-језгрима или, пак, са другим моћним државама нижег хијерархијског ранга. А у тој подели на телурократски и таласократски ареал кључно питање српског геополитичког идентитета јесте: коме припада и какву функцију има?

17) Условно, овим двама групама могла би да се прикључи и трећа – литорална група (Rimland-концепције) – коју персонификује амерички политиколог Н. Џ. Спајкмен (N. J. Spykman). Међутим, ти *маргиналистички* приступи, у суштини, представљају само један значајан рукавац таласократских концепција.

18) Српски афористичар Слободан Дучић био је још језгровитији: „Историја? То је борба за географију“.

Иако српски етнички простор и српске земље¹⁹⁾, у изворним географским габаритима, имају дугачак сектор излаза на море, српски геополитички идентитет није се развио у таласократски. Разлог би требало тражити у историјски континуираном онемогућавању маритимне партиципације, како у етно-просторном смислу (расрбљавањем становништва, коме је претходио процес принудне верске конверзије у Далмацији, Конавлима, Дубровнику и тзв. Албанском приморју), тако и у државотвором смислу (спречавањем реализације маритимних праваца територијализације српске државности после 1878. године²⁰⁾). Стога за Србију и српске земље у целини важи својство *landlocked country*-хендикеп. Дакле, српски геополитички идентитет јесте телуократски, али он није резултат природне, исконски једнозначане одређености, већ је такав постао на историјски индукован, принудни начин. То не значи да српски простор аутоматски припада телуократском ареалу на глобалном плану, у светској антагонистичкој подели на „копнену моћ“ и „поморску моћ“. Штавише, већина кључних геополитичких концепција идентификује Балкан као зону контакта и конфликта, где се две глобално супротстављене опције боре за стицање предности. Сходно томе, Балкан и српске земље у његовом саставу третирају се на три начина:

- *Простор дуж кога је трасирана граница између телуократског и таласократског дела света* – Та јасна или апроксимативна граница само је предиспонирана физичко-географским разликама између маритимних и континенталних предела Евроазије. У ствари, њена траса следи цивилизацијску поделу Запада и Истока, која је резултат разделнице између католичко-протестантског и православног хришћанства (са исламским упливима). Тако, у другој верзији Мекиндрове концепције из 1919. године, граница Heartland-а, као проширене Осовинске области (Pivot Area) из прве верзије 1904. године, са Унутрашњим или ивичним полумесецом (Inner of Marginal Crescent), у балканском сектору налази се на Динари-

19) Детаљније о појмовима *српски етнички простор* и *српске земље*, њиховим варијантама, просторним диманзијама, границама, картографским представљањима и геополитичким разлозима фрагментације и сажимања, видети у: Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 247-261; Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004, стр. 223-235; Миломир Степић, „Територијално и геополитичко у српском националном интересу“, *Национални интерес*, год. I, vol 1, бр. 1/2005, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 36-42.

20) О историјском и савременом онемогућавању четири српске маритимне опције видети у: М. Степић, „Променљивост одредница геополитичког положаја српских земаља“, стр. 255-257.

дима.²¹⁾ Према томе, већи део српских земаља (изузимајући приморске) укључен је у телурукратски Heartland. У трећој Мекиндеровој верзији (1943. година) редуковани Heartland и Басен средишњег океана (Midland Ocean Basin) граниче се источније, на Старој планини, тј. на граници Југославије са Бугарском и Румунијом²²⁾, што значи да су српске земље из телурукратског пребачене у ареал под контролом таласократских сила. У Хантингтоновој (Samuel Phillips Huntington) концепцији „сукоба цивилизација“ на Балкану се налази контакт три од осам-девет светских цивилизација, али кључни значај има граница између Православне и Западне цивилизације (Словенија и Хрватска су у Западној, а остале земље Балкана у Православној цивилизацији).²³⁾ Српски простор већином је укључен у Православну цивилизацију, која са становишта геополитичког идентитета може да се поистовети са телурукратијом. Према мултиполарној неоевроазијској концепцији А. Дугина која подразумева четири меридијански издужене зоне и више „великих простора“ унутар сваке од њих²⁴⁾, Балкан је, такође, „поцепан“ тако да његов источни део (Румунија и Бугарска) припада телурукратској Пан-евроазијској зони („вели-

-
- 21) Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1942, p. 28 /електронско издање/ (оригинално издање: H. J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company Ltd, London, 1919.) Видети карте на странама 76 и 79.
- 22) Halford John Mackinder, „The Round World and the Winning of the Peace“, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996. /електронско издање/, p. 197-199 (оригинално издање: Halford John Mackinder, „The Round World and the Winning of the Peace“, *Foreign Affairs*, July 1943, Council on Foreign Relations, Inc., New York) Видети карту у: Saul B. Cohen – *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, inc., Lanham (Maryland), 2003, p. 17.
- 23) Видети *Map 1.3* „The World of Civilizations: Post-1990“ у: Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996, pp. 26-27. Такође, Хантингтон и у књизи (стр. 159) и у раније објављеном чланку (Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, vol. 72, № 3, summer 1993, Council on Foreign Relations, Inc., New York, 1993, p. 30) користи и карту преузету из књиге *Трансформација западне Европе* Вилема Валаса (William Wallace, *The Transformation of Western Europe*, Pinter, London, 1990.), која је, у праскозорје имплозије совјетске интересне сфере у источној Европи, дезинтеграције СССР и ратног разби-распада Југославије, била тумачена као доказ унапред пројектоване перцепције и пристрасног ангажмана Запада. На тој карти приказана је граница која дели Белорусију, Украјину и Југославију, те њихове западне делове прикључује Западној цивилизацији (и Војводину, коју издваја из састава Србије).
- 24) Видети део „Евразийская геополитика“, поглавље „Геополитика и структура мира в новом тысячелетии“, одељак: „Многополярный мир“ у: Александр Дугин, *Проект „Евразия“*, ЭКСМО, Яуза, 2004. (доступно и у електронској форми: www.evrazia.org). Видети, такође: www.evgazia.info (Евразийская теория в картах).

ком простору“ Русија-Евроазија у њеном саставу), док су Србија и остале српске земље део Евро-афричке зоне, тј. налазе се унутар њеног маритимног (таласократског) Европског „великог простора“.²⁵⁾

- *Саставни део пространог ободног појаса који опасује Евроазију* – У том појасу доминира поморска моћ англо-америчког Запада, који посредством њега држи копнене силе евроазијског суперконтинента (Русија, Кина, Индија, исламски „пол“ моћи) у подређеном глобалном положају – опкољене, потиснуте у унутрашњост и онемогућене да постану важнији чинилац у океанским басенима где би угрозиле интересе таласократских сила. Према првој Мекиндровој верзији из 1904. године, средиште „природног размештаја моћи“ на Платети налази се у Осовинској области (Pivot Area) коју контролише Русија. Њу опасује Унутрашњи или ивични полумесец (Inner or Marginal Crescent), коме припада комплекс великих евроазијских ивичних мора, океанских залива, острва и полуострва, међу којима је и Балкан у целини.²⁶⁾ Недвосмислено артикулишући британски таласократски опрез, Мекиндер тај појас сматра отвореним, рањивим и изложеним историјски континуираним продорима копнених евроазијских сила из Осовинске области (првенствено Русије). Спајкмен (Nicholas John Spykman), у књизи *Географија мира* објављеној 1944. године, том евроазијском ободу даје назив Rimland и управо њега, а не Heartland, потенцира као кључну област за остваривање глобалне доминације. Читав Балкан и српске земље у његовом саставу припадају Rimland-у, за кога Спајкмен тврди да представља предмет надметања таласократије и телурократије за остваривање примата, за заповедање одскочне даске ради продора поморских сила ка континенталној унутрашњости и за простор где САД морају да остваре неупитну контролу ако желе светску

25) Миломир Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, у зборнику: *Русија и Балкан – питање сарадње и безбедности* (приредио: Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 42-43; Миломир Степић, „Могућности симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану“, *Национални интерес*, год. V, vol. 5, бр. 1-2/2009., Институт за политичке студије, Београд, 2009. (видети поглавље „Симбиоза српских и руских геополитичких интереса на Балкану“, стр. 67-74)

26) Halford John Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, 23(1904), The Royal Geographical Society, London, 1904, p. 427-437.

надмоћ.²⁷⁾ Бжежински је 1997. године слично конципирао постхладноратовску „велику (евроазијску) шаховску таблу“. Његов Средишњи простор геополитички одговара Мекиндеровом и Спајкменовом Heartland-у, док је ободни евроазијски појас, уместо у облику интегралног Rimland-а, структурисан троделно – као Западни, Јужни и Источни простор, са истом функцијом опкољавања и сузбијања Heartland-а (Русије).²⁸⁾ Западни део Балкана налази се унутар Западног простора, али на његовој југоисточној периферији, у геополитички деликатној контактної зони са узаврелим Јужним простором (од Грчке до Кашмира). Нема сумње да Бжежински обухвата српске земље границом ареала таласократске Европе, коју сматра „најбитнијим америчким геополитичким мостобраном на евроазијском континенту“²⁹⁾, не избегавајући да констатује како она „остаје у великој мери један амерички протекторат“, чије државе „подсећају на античке вазале и зависне територије“³⁰⁾.

- *Континуирана тампон-зона кроз централну и југоисточну Европу* – Она се као „завеса“ спушта од Балтика на северу до Средоземља на југу и њена улога пројектује се на два начина: да буде прелазни, контактни појас између телурократског, евроазијског Истока и таласократског, западноевропског, трансатлантског Запада или да за потребе таласократских, приатлантских сила остварује баражну функцију између две кључне копнене силе, једне, евроазијских и глобалних размера (Русије) и друге, европског нивоа (Немачке). Тако су, на основу друге верзије Мекиндрове концепцијске поставке, картографске представе³¹⁾ и сугестије британској делегацији у Версају, западне силе-победнице после Великог (Првог светског) рата формирале појас тампонских земаља – „Санитарни кордон“. Краљевина СХС, тј. „прва“ Југославија³²⁾, као његов саставни део, имала је двоструку функцију: а) да

27) Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.

28) Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001, str. 37.

29) Исто, стр. 57.

30) Исто, стр. 59.

31) Н. Ј. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, p. 115.

32) Мекиндрер на приложеној карти Краљевину СХС назива Велика Србија, аналогно Великој Чешкој и Великој Румунији.

спречи руско-немачки територијални контакт и превенира стварање интегралне копнене силе, која ће, потом, лако овладати и европским приобаљима и б) да онемогући да продором на Балкан и/или једна и/или друга изађу на Средоземно „топло море“. Према поставкама руског евроазијца П. Н. Савицког, територијално-морфографски готово пресликан „Санитарни кордон“ јесте простор између две опције западне границе „трећег континента“, који не припада ни Европи ни Азији, већ је „свет за себе – самобитна и самодовољна целина која синтетички европске и азијске карактеристике, Евроазија“³³⁾. Балкан и српске земље налазе се у тој, условно названој, „зони дилеме“, тј. у простору између два „стратешка континентална сужења“: *источноевропског* (линија Одеса / на Црном мору/ - Нарва /у Финском заливу Балтичког мора/), као западне границе новонасталог Совјетског савеза, и *средњоевропског* (линија Трст /на Јадранском мору/ - Гдањск /на Балтичком мору/), као западне границе совјетских интереса.³⁴⁾ А. Дугин, васкрсавајући геополитичке идеје евроазијства у виду постмодерног, мултиполарног неоевроазијства, као компромисну варијанту између два „велика простора“, Русије-Евроазије и Европе, нуди стварање „Велике Источне Европе“. Она би била нешто пространија од „зоне дилеме“ и обухватала би још Украјину, Белорусију и Литванију (Балкан би, свакако, био у њеном саставу), али не би имала тампонску и про-таласократску улогу.³⁵⁾ И Коен (Saul Bernard Cohen), у постхладноратовским ревизијама свог оригиналног модела „геостратегијских сфера и геополитичких региона“ из 1963. године, уметнуо је сличну контактну зону која има улогу источноевропског „моста“ или „капије“ (The Eastern Europe Gateway). Штавише, нестабилни Балкан и ратни разби-распад Југославије мотивисали су га да у прогностичким варијантама за 21. век читав тај простор геополитички додатно прикључи групи *Конфликтних појасева* (The Chatterbelt).³⁶⁾

33) Милан Суботић, *Пут Русије – евроазијско становиште*, Плато, Београд, 2004, стр. 23.

34) Видети у: П. Н. Савицкий, „Географический обзор России-Евразии“, стр. 280; М. Суботић, *Пут Русије – евроазијско становиште*, стр. 81; М. Степић, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, стр. 30-32 (ауторска карта „Русија-Евроазија и њене границе са Европом и Азијом“, стр. 31).

35) А. Г. Дугин, *Геополитика*, стр. 478-480.

36) Коен је основну концепцију поставио у време најзаостреније фазе Хладног рата у књизи: Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, Random House, New York,

Географске, етничке и историјске специфичности учиниле су да Балкан стекне особине европског, па чак и евроазијског „субконтинента“, на коме је могуће идентификовати *балканску географску осу историје*, тј. регионално пројектовану, *балканску Heartland-Rimland концепцију*. „Оно што су квантитет и квалитет (положај, пре свега) *примарног* (руског) Heartland-а у глобалним размерама, у стереотипима западних сила и по великом броју кључних особина, то су карактеристике *секундарног* (српског) Heartland-а на Балкану.“³⁷⁾ Аналогно, *примарном* (евроазијском) Rimland-у под контролом таласократских сила (раније Велика Британија, потом САД и НАТО), одговара *секундарни* (балкански) Rimland кога чине државе и етнички простори који имају приступ морима која заплускују балканске обале. Из овог паралелизма проистиче одређење српског телурократског геополитичког идентитета, који потврђују систематска потискивања од мора и бројни дубоки продори („клинови“) из секундарног (балканског) Rimland-а у секундарни (балкански, српски) Heartland.³⁸⁾

ДРЖАВНОСТ КАО ЕЛЕМЕНТ СРПСКОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

„Балкан није висораван, компактни монолит, већ резбарија“³⁹⁾, где траје не само вечити „дијалог“ копна и мора, острва, приобаља и унутрашњости, планина, равница и долина, степа, шума и голети, већ и стално међусобно укрштање и изоловање, супарништво и савезништво, спајање и раздвајање људи, творевина људског духа и друштвених формација дуж многобројних вектора свих праваца и смерова. Тај чвор може да се поједностави и сведе на два укрштена снопа-осе: и/Исток-з/Запад (Црноморско-Јадрански) и с/Север-ј/Југ (Панонско-Егејски). Не симболизује ли то још једну српску дуалност? Прва је оса опросторења и морфографске изду-

1963. Потом је у следећим издањима, новим књигама и чланцима извршио више хладноратовских и постхладноратовских допуна и корекција (1973, 1982, 1991.), да би синтезу и пројекцију модела у складу са очекиваним глобалним геополитичким процесима представио у књизи: Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland), 2003.

37) М. Степић, *У вртлогу балканизације*, стр. 103.

38) Опширније видети у: М. Степић, *У вртлогу балканизације*, стр. 102-108 (поглавље „Српске земље у балканској Heartland-Rimland концепцији“, стр. 102-108, и карта бр. 10 „Балкан као део Rimland-а и балканска Heartland-Rimland концепција“, стр. 107)

39) Георгиј Гачев, *Менталитети народа света*, Логос; ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011, стр. 319.

жености српских земаља као етно-историјске целине на Балкану, а друга је кичма српског државотворног процеса и историјског пулсирања пространости српске државе на Балкану. Преусмеравање осовине српског државотворног процеса и њено усаглашавање са етно-просторном осовином српских земаља, тј. свођење назначене дуалности на крстолико јединство етно-просторног и државно-територијалног, јесте суштина не само српског геополитичког идентитета, већ и никада адекватно решеног српског питања на Балкану.

Државност није једини, али јесте најважнији облик испољавања геополитичког идентитета. Средњовековна државотворна баштина била је не само инспирација обнове и ширења модерне српске државе на новоослобођене области, већ и модел њеног унутрашњег устројства и функционисања. Због изразито негативних историјских искустава, проистеклих из репресивне вишевековне окупације, масовних људских жртава, принудних миграција, затирања духовног и материјалног наслеђа, економског назадовања, исламизације и расрбљавања, готово јеретичким (на унутрашњем, националном плану) сматра се препознавање утицаја отоманске државне традиције на српску државност не само у првим годинама и деценијама обнове у 19. веку, већ и данас.⁴⁰⁾ А из геополитичког мишљења и технике владања моћне, дуговеке империје, која се простирала на три континента, свакако би, без предрасуда, имало много да се научи и примени у српској стварности. Уосталом, српски телурократски идентитет, државотворни дух и интегративни потенцијал није резултат само немањићких темеља, већ и отоманског амалгама. Друга геополитичка јерес (на спољашњем, балканском и европском, а од 1990-их година и на глобалном плану) јесте омеђавање целокупног (или велике већине) простора српских земаља границом интегралне српске државе. Свака таква идеја или покушај проглашавани су „деветнаестовековним анахронизмом“, „дестабилизујућим подухватом“, „експанзионистичком мегаломанијом“ и „повампиреним српским империјализмом“, а тезу о „Великој Србији“, коју су лансирале за Балкан заинтересоване велике силе, оберучке су прихватили српски суседи како би прикрили истинске претензије према српским етничким и историјским областима. Та индукована, пропагандно наметнута великосрпска хипотека постала је (ауто)инхибирајући чинилац, супротстављен не само српским интегралистичким државотворним амбицијама у

40) Руски пример је супротан српском: руски историчари, политиколози, државно-правни и геополитички стручњаци уважавају утицаје које је оставило раздобље монголске власти на традицију руске државности.

постјугословенском периоду, већ и ренесанси целовитог српског државотворног геополитичког идентитета.

Еволуција модерног српског државотворног процеса имала је неприродан, прекоредан, па чак и регресиван ток, а одвијала се у три историјске и територијалне фазе:

- *Фаза интегративног српског државног идентитета 1804/1878-1918. године* – Током ослободилачког процеса, територијалног ширења и војно-политичко-економске борбе за независност, српска аутономија, а од Берлинског конгреса и држава, конституисала се сходно својој континенталној суштини не само због географске удаљености од мора и важнијих задатака да обезбеди елементарни опстанак, већ и због изразите доминације балканских интереса управо телурукратских великих сила (Турске, Аустрије /Аустро-угарске/, Немачке, Русије). Стога је државни геополитички идентитет остајао исти, иако се спољнополитичка оријентација мењала не само приликом династичких смена, већ и током владавине једне династије или једног владара. Тек од 1903. године Србија се преоријентише ка таласократским (западноевропским, атлантским) силама Великој Британији и Француској, те убрзо долази до антисрпске реакције централноевропских телурукратских империја (Царински рат, анексија БиХ, стварање Албаније да би се спречио излаз Србије на море, агресија на Србију и почетак Првог светског рата). Српска национална идеја добијала је још један важан елемент – стварање интегралне српске државе која би укључивала и приморске области, те би по свом геополитичком коду била дуалистичка – континентално-поморска.
- *Фаза југословенског супрадржавног (псеудо)идентитета 1918-1991. године* – Уместо географски компактније и национално хомогеније националне српске државе, 1918. године створена је хетерогена, мултиетничка и нестабина творевина Срба, Хрвата и Словенаца као „једног, а троименог народа“ (?) од Алпа до Солунског залеђа. Томе су пресудно допринеле атлантске силе (у првом реду Велика Британија) ради остваривања својих интереса. Иако је имала широк излаз на Јадран, њен геополитички идентитет не би могао да се идентификује (само) као таласократски, али, што је још важније, њена тампонска геополитичка функција у „Санитарном кордону“ између руске/совјетске и немачке копнене моћи –

јесте била (про)таласократска.⁴¹⁾ Српски народ остао је без своје државе, иако је пре Првог светског рата, из кога је изашао на победничкој старни и са великим жртвама, имао две – Краљевину Црну Гору и Краљевину Србију. У Краљевини СХС/Југославији српске земље нашле су се у аморфном стању – рањиве, незаштићене, отворене за фрагментацију, сажимање и преобликовање не само националног, него и геополитичког идентитета. De facto, српски телурукратски идентитет нашао се „заробљен“ унутар граница „златног кавеза“ таласократске јужно-словенске супраддржавне творевине. Изумимајући кратак период између 1945. и 1948. године, суштински се ништа није геополитички променило у „другој“ Југославији. Штавише, унутрашње прилике су се додатно погоршале: владар више није био краљ Србин, већ председник Хрват, уређење се променило из српској традицији ближе капиталистичке монархије у хрватско-словеначким циљевима компатибилнију социјалистичку републику, а поделу српских земаља границама бановина заменила је изразито антисрпска фрагментација посредством федералних република (и покрајина). У целокупном раздобљу 1918-1991. године постојало је мање или више изражено настојање да се „са врха“ наметне југословенски државни идентитет који је требало да суспендује и временом поништи српски. Трајало је „геополитичко преумљење“: наметано је Југословенство као негација Српства. Парадоксално, тој супституцији највише су подлегли управо Срби, иако су у Југославији једино они баштинили модерну државну традицију.

- *Фаза (псеудо)српског, тј. неојугословенског државоликог идентитета после 1991. године* – Са разби-распадом „друге“ Југославије, било је логично да Срби хитро реактивирају сопствени државотворни капацитет и врате се интегралном српском државном идентитету, предухитривши историјско-етничке и геополитичке фалсификате у турбо-конституисању нових, инстант-државних

41) Доказ да се радило о стварању антинемачке и антируске (антителурукратске) супраддржавне творевине јесте чињеница да западне силе-победнице нису, на пример, пројектовале национално, религијски, језички и културно логичнију супраддржавну интеграцију српских и бугарских земаља – од Купе и Јадранског мора до Црног мора. Српско-бугарско ратно супарништво не може да се апострофира као кључни аргумент против њеног стварања јер је постојало и нескривено непријатељство Хрвата према Србима, па је опет инсталирана Краљевина СХС. Важнији разлог је што би таква, хипотетичка српско-бугарска држава могла да постане трансмисија за руски/совјетски продор на Балкан и Средоземље.

идентитета старих и нових југословенских конституенаса. Али, из мамурног постјугословенског тумарања у потрази за идентитетом (и геополитичким) Срби су излазили фрагментарно – управо онако како је југославизовањем и било пројектовано. Тамо где су највише били егзистенцијално угрожени најпре су се ослободили „југословенског синдрома“, реактивно развили затомљено српско државотворство као одбрамбени рефлекс, те формирали Републику Српску Крајину и Републику Српску. У делу српских земаља где је непосредна угроженост била само тренутно мања – у Србији и Црној Гори – није уследио радикални прекид југословенског државног идентитета, који је одржаван на „вештачким плућима“ СР Југославије (1992-2003). Током те „транзиционе деценије“ и пролонгиране, „треће“ Југославије, у Црној Гори артикулисао се процес поватка старом државотворству, али сада на новим, изразито несрпским и све више антисрпским темељима, док се у Србији реafirмисао неојугословенски геополитички идентитет проистекао из инфантилне, аутодеструктивне, некрофилне тзв. југоносталгије.⁴²⁾ У ствари, ренесанса државне димензије српског геополитичког идентитета као телуократског, антемише се (чак и криминализује) да би се обновом неојугословенског идентитета као таласократског, извршила припрема за српско укључивање у евроатлантске интеграције Западне цивилизације. Тако би се ампутирао један део српског светосавског цивилизацијског и геополитичког позиционирања – „запад Истока“ – а преостао би само други – „исток Запада“.

Кључно питање српског државног идентитета траје већ читаво столеће и остаје нерешено и почетком 21. века: како одолети изазову нове прекоредне, наднационалне и мултиетничке интеграције, иако претходно није извршена приоритетна, логична, национална интеграција српских земаља у националну српску државу? Да ли ће Срби, Србија и српске земље у целини, после катастрофалних последица како монархистичке илузије о „интегралном југословенству“ (чију кохезију је требало да отелотворује реално

42) Иако са приметном искључивошћу констатује да „... у читавом српском друштву нико не спомиње питање промашаја Југославије“, академик САНУ Драгослав Михајловић у интервјуу НИИ-у запажа да више од две деценије после разби-распада СФР Југославије и даље „постоји три стотине разних установа у Србији које почињу са *jugos*“. Видети у: Драгослав Михајловић, „У САНУ цвета југословенство“, *НИИ*, бр. 3200, Београд, 26. април 2012.

противсрпска бановинска подела), тако и титоистичког „братства и јединства“ (које се конкретизовало кроз неприкривено антисрпску републичко-покрајинску фрагментацију), поново да прескоче фазу националне и уђу и у трећу супранационалну интеграцију – овога пута у евроатлантску. На већ постојеће негативно историјско искуство унутарјугословенских међа, које су делиле „аморфан“ и државно неконституисан простор српских земаља, асоцирају границе постјугословенских држава, садашњих и будућих чланица ЕУ (и НАТО). Као што су се границе бановина (нарочито накнадно успостављене Бановине Хрватске), упркос прокламованој интегративној намери, показале деструктивним за српски народ и простор, а границе република, уместо титоистичке тезе о „линијама у граниту које га чине још чвршћим“, претвориле се у кржаве наметнуте линије југословенског и српског разби-распада, није искључено да ће слично да се догоди и са границама држава-чланица већ дестабилизоване ЕУ. Романтичарске пароле да у ЕУ „неће бити граница“ и где ће „сви бити Европљани“ уступиле су место ставовима о краху мултиетничке идеје, неопходности ампутације неких чланица, стратификацији ЕУ на две, три или више група земаља, о могућем потпуном распаду... Да ли ће се српско приступање европској интеграцији без претходног успостављања целовите српске државе и јасно профилисаног српског државног идентитета окончати скупо плаћеном ценом приликом њене хипотетичке дезинтеграције као што се то догодило када су нестајале две југословенске интеграције? Могу ли на минимум сведени српски државни и демографски капацитети да издрже још један такав епилог.

ПРОЦЕС ПРЕОБЛИКОВАЊА СРПСКОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

У етно-националном, верском и културно-цивилизацијском смислу, неоспорна је традиционална припадност Срба и српских земаља Истоку. Са становишта геополитичког идентитета, српски кôд је доминантно копнени, телурократски, што, такође, може да се пројектује у припадност Истоку. Међутим, почетком 21. века уочљив је процес наметнутог економско-политичког, геополитичког и војно-стратегијског трансфера српског чиниоца на Балкану у инкопатибилне, таласократске, евроатлантске интеграције. То би могао да постане одлучујући корак у будућем идентитетском преобликовању Срба и њиховом превођењу из Православне у ареал

инкопатибилне Западне цивилизације.⁴³⁾ Иако цивилизацијска конверзија посредством „усађивања западног вируса“ (С. Хантингтон) не може у потпуности да успе, исход би могао да буде вишедимензионална располућеност националног бића, стварање дугорочно нестабилне „растрзане земље“ (torn country)⁴⁴⁾ и криза укупног националног идентитета. Из таквог стања проистичу латентна друштвена анархија, унутрашњи социјални, етно-верски и идеолошки конфликти, те све израженија геополитичка шизофренија (питање и/или телурократске и/или таласократске припадности). Окончавање српског „седења на две столице“ (елиминација „запада Истока“, а остатак само „истока Запада“) не може да буде резултат аутономне промене географско-историјских датости, већ је то процес индукован експанзионистичким замахом Запада као победника не само у Хладном, већ и у (пост)југословенском рату. Мисија непосредне, али „меке“, корак-по-корак промене геополитичког идентитета и припадности (само)додељена је делу српске политичке, интелектуалне и пропагандне номенклатуре, која је (само)проглашена за безалтернативно про-западну и про-евроатлантску.

Упркос објективно неутемељеном, а историјски често испољаваном геополитичком нарцизму који подразумева преувеличану перцепцију сопственог значаја, српски чинилац има све израженију позицију *објекта*, а све мање улогу *субјекта* у глобалним, (транс)континенталним и балканским односима. Појединачне елементе који конкретизују укупан српски идентитет (и геополитички), велике западне силе настоје да систематски пониште, обезвреде или негативно трансформишу. Штавише, за те потребе пронашли су „подизвођаче радова“ у српским супарницима на Балкану, у чему су најшира овлашћења доделили арбанашким актерима „постмодерног геополитичког експеримента“ на Косову и Метохији.⁴⁵⁾ Први на удару је *српски тијемонтски идентитет*, захваљујући коме је формирана и опстајала јужнословенска држава. Српско настојање да се она одржи приказано је као производ великодржавног *српског империјалног идентитета*, те је, стога, спроведена радикална де-

43) Владика Николај Велимировић пита се: „Шта је Европа? И шта је нас толико привукло Европи? И чиме је Запад постао за нас привлачнији него Исток?“, те експлицитно одговара да Србија не припада (Западној) Европи: „Србија је сусед Европе, али Србија није Европа. Нека помогне Европи, ако хоће и може, али нека се не улева у Европу и не губи у Европи“. Видети у: Николај Велимировић, *Српском народу кроз тамнички прозор*, Орион, Београд, 1999, стр. 87; 202.

44) S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, p. 139.

45) Шему постепене, фазне конверзије српског идентитета православног верског и културно-цивилизацијског наслеђа на Косову и Метохији после рата 1999. године видети у: Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 120.

пијемонтизација која подразумева онемогућавање не само свесрпског окупљања, него и очување територијалне целовитости Србије као постјугословенског резидуума. Упоредо, потенцијални *идентитет посредника и упоришта* за руске трансбалканске амбиције усмерене ка Средоземљу, превентивно се поништава и трансформише у *идентитет „одскочне даске“* и *трансгресионог фронт-јера* за евроатлантску експанзију Запада према истоку. Управо за ту сврху реактивира се *тампонски идентитет* Србије и српских земаља у целини, које би се поново нашле унутар „завесе“ земаља између Балтика и Средоземља, са функцијом проамеричке препреке за руско-немачки контакт (постбиполарна Рамсфелдова „Нова Европа“ као реинкарнација међуратног Мекиндеровог „Санитарног кордона“). Како би се обезвредио географски предиспониран и историјски генерисан *идентитет моста*, тј. положај балканске карике између (Централне) Европе и (Мале) Азије, током дводеценијске просторне фрагментације и сажимања, оружане агресије, политичке блокаде, економских санкција и пропагандне дехуманизације, Србима, Србији и српском простору систематски је поништаван *идентитет централности* („Централна област“ и „Територијално језгро“ Балканског полуострва), *идентитет чворности* („Балкански геополитички чвор“) и *идентитет транзитности* („Кућа на царском друму“). Тај квалитет преусмерава се на српске суседе (првенствено на Мађарску, Хрватску, Румунију и Бугарску), који су се показали као лојални вазали трансатлантског таласократског победника у Хладном рату приликом његовог балканског ангажмана. Очигледна намера Запада да српски простор укључи дубље у унутрашњост својих евроатлантских интеграција, што је показао „заобилажењем“ Србије са истока и привидно преурањеним пријемом Румуније и Бугарске у НАТО (2004.) и ЕУ (2007.), сведочи да се укида српски *идентитет крајине* („периферије“, „истуреног положаја“, „бедема“, „limes-a“) на европском нивоу. Али, на балканском нивоу, српске земље постају све очигледнији пример *идентитета опкољености*, што је резултат инсталирања супарничког, а често и нескривено непријатељског окружења.

Постмодерно „декодирање“ српског геополитичког идентитета јесте саставни део пацификовања српског чиниоца у целини, кога таласократски евроатлантски Запад стереотипно перцепира као руског телурукратског експонента и „реметилачки фактор“ утилитарне вештачке равнотеже (не)моћи на глобално стратегијски важном Балкану. То је општи контекст савременог сузбијања идентитетске спознаје појма *српске земље*, нарочито њихових целовитих територијалних габарита, морфографије, апроксиматив-

них граница и кључних историјско-географских репера. Са уједињењем 1918. године тај појам је потиснут и жртвован у име илузије заједништва и ради „мира у кући“, да би се почетком разби-распада заједничке државе накратко, парцијално и реактивно (дефанзивно) поново појавио у оквиру национално-политичког организовања Срба западно од Дрине и Дунава. Данас појам *српске земље* може да се пронађе само у ретким научним радовима и, парадоксално, појављује се у званичној химни Србије „Боже правде“ (у другој, четвртој и шестој строфи), али само да би у односу на оригинални текст песме заменио *српског краља* (ради потврде републиканског уређења државе). Супротно предјугословенском раздобљу, када се посредством усменог предања, тиражне продукције књижевних дела, историјско-географских чланака и етно-географских карата у готово неписменом народу укоревивала свест о целовитости и регионално-географској структури српског простора, сада информација које све области чине српске земље може да се пронађе само у „Химни Светом Сави“, и то не у верзији која се најчешће објављује и јавно изводи, већ у оној која се налази у Црквеном календару. Али, зато се доследно потенцира недодирљивост идеолошки успостављених републичко-покрајинских међа бивше Југославије, са којима се већ више од две деценије врши вештачко и насилно етно-просторно усаглашавање (уместо да буде обрнуто). Тако се *српски геополитички идентитет* редукује и територијално-нихилистички своди на „не-великосрпски“, „безопасни“, „пожељни“ *троморавско-ужесрбијански геополитички идентитет*.

Milomir P. Stepic

ABOUT THE SERBIAN GEOPOLITICAL IDENTITY

Summary

The paper is dedicated to the analysis of a significant element of the Serbian national identity – geopolitical identity. Starting from the essential bond between the people and the area it inhabits, the author discussed the Serbian (self)cognition in the context of the primary symbolic duality of the Land and the Sea. According to that, the essential Serbian sacral-geographic identity is integral, but it has in time became dominantly terrestrial due to the persecution and the violent de-Serbization at the coast. That produced the modern Serbian geopolitical identity of the Land power. But, in the context of rivalry of the continental (Eurasian) and naval (Atlantic) powers, the Serbian lands are

placed within the zone of their rivalry for the global primate. That fact is of crucial influence to the defining of the modern Serbian geopolitical identity. The aim of the paper is to study not only its characteristics and structural properties, but the endeavor of the Euro-Atlantic circle of preponderance/power to convert it and adjust it to its geopolitical code of the Sea powers. The destructive consequences of that process are the subject of the concluding remarks in this paper.

Key words: sacral geography, geopolitical identity, Land power, Sea power, Serbian lands, Balkan.

ЛИТЕРАТУРА

- Bžežinski, Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001.
- Велимировић, Николај, *Српском народу кроз тамнички прозор*, Орион, Београд, 1999.
- Гачев, Георгиј, *Менталитети народа света*, Логос; ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011.
- Грос - Вавић, Загорка, *Презимена су чувари нашег језика*, Прометеј, Нови Сад; Библиотека „Влада Аксентијевић“, Обреновац, 2011.
- Данојлић, Милован, „Горњани и доњани“, *Политика*, Београд, 10. јун 2000.
- Дугин, Алексасандар, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин, Алексасандар, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин, Александр, *Проект „Евразия“*, ЭКСМО, Яуза, 2004. (доступно и у електронској форми: www.evgazia.org)
- Дугин, Александр Гельевич, *Геополитика*, Гаудеамус; Академический Проект, Москва, 2011.
- Матић, Бранислав, „Живети на веригама света“, у зборнику: *Тајна Балкана* (приредио: Бранислав Матић), Студентски културни центар, Београд, 1994.
- Mackinder, Halford John, „The Geographical Pivot of History“, *Geographical Journal*, 23(1904), The Royal Geographical Society, London, 1904.
- Mackinder, Halford John, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company Ltd, London, 1919.
- Mackinder, Halford John, „The Round World and the Winning of the Peace“, *Foreign Affairs*, July 1943, Council on Foreign Relations, Inc., New York, 1943.
- Милошевић - Ђорђевић, Јасна, „Схватања националног идентитета у Србији“, *Национални интерес*, год. I, vol. 1, бр. 1/2005, Институт за политичке студије, Београд, 2005.
- Михајловић, Драгослав, „У САНУ цвета југословенство“, *НИН*, бр. 3200, Београд, 26. април 2012.
- Савицкий, Петр Николаевич, *Континент Евразия*, Аграф, Москва, 1997.
- Смит, Антони Д., *Национални идентитет*, Библиотека 20. век, Београд, 2010.
- Spykman, Nicholas, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.

- Степић, Миломир, „Променљивост одредница геополитичког положаја српских земаља“, у зборнику: *Геополитичка стварност Срба* (уредник: Вељко Б. Кадјевић), Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.
- Степић, Миломир, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић, Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004.
- Степић, Миломир, „Територијално и геополитичко у српском националном интересу“, *Национални интерес*, год. I, vol 1, бр. 1/2005, Институт за политичке студије, Београд, 2005.
- Степић, Миломир, „Србија у евроазијској и неоевроазијској концепцији – упоредна геополитичка анализа“, у зборнику: *Русија и Балкан – питање сарадње и безбедности* (приредио: Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Степић, Миломир, „Могућности симбиозе српских и руских геополитичких интереса на Балкану“, *Национални интерес*, год. V, vol. 5, бр. 1-2/2009., Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Степић, Миломир, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Стојадиновић, Миша, *Потрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Суботић, Милан, *Пут Русије – евроазијско становиште*, Плато, Београд, 2004.
- Huntington, Samuel P., „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, vol. 72, № 3, summer 1993, Council on Foreign Relations, Inc., New York, 1993.
- Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.
- Цвијић, Јован, *Балканско полуострво*, друго издање, Сабрана дела, књига 2, САНУ; Завод за уџбенике и наставна средства; НИРО Књижевне новине; Београд, 1991.
- Cohen, Saul B., *Geography and Politics in a World Divided*, Random House, New York, 1963.
- Cohen, Saul B., *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland), 2003.
- www.evrazia.info

Resume

Serbian knowledge of geopolitical dimensions of national identity is minimal, and that knowledge should be the basis of understanding of the current position of the people and country, and also the orientations in eventual supranational integration. It is necessary that determination of Serbian geopolitical identity starts from the sacral and geographical context of primary symbolic duality Land-Sea. Since the original Serbian lands are inland and coastal the main characteristic of their identity is integrality. However, due to the centuries of persecution and religious and national converting in the Adriatic coast, the Serbian sacred geographical identity was mostly developed as the

mainland, with lot of varieties. Because of this the Serbian geopolitical identity is formed as a temporary "telulocracy". The definition of modern Serbian geopolitical identity was influenced by rivalry of land (Eurasian) and sea (Atlantic) powers. Therefore, various modifications of that identity depended on the position in the relation to the three types of contacts and conflicts in the sphere of influence of these forces: a) direct contact along the line border that intersects or touches the Serbian lands; b) Trans-European buffer zone that consisting the Serbian lands; c) circumferential belt around the Eurasian where in Balkans sector are Serbian lands. Analogously to the Eurasian level secondary Heartland-Rimland relationship was created on the Balkans, where geopolitical identity is influenced by the position of the Serbian lands as the sub-continental center, surrounded by rival Balkan countries in the maritime rim. Along with the international influences a key role in the internal basis of shaping the geopolitical identity had the evolution of Serbian state. After the phases of establishing of the Serbian national identity (1804/1878-1918), Serbian lands in the "amorphous" physical condition have entered into a period of Yugoslav supra-national identity (1918-1991), without the formation of integral Serbian state which would embrace whole national space. The disastrous consequences of this "out of the turn integrations" come to the fore in the (pseudo) Serbian stage after the disintegration of Yugoslavia. Weakened and relativized Serbian geopolitical identity was exposed to the efforts of Euro-Atlantic powers to transform it and to adapt it to their see power cod.

* Овај рад је примљен 10. маја 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 5. јуна 2012. године.